TÓTHNÉ LAKATOS MÁRIA CSILLA*

DOBOS BALÁZS: *CULTURAL AUTONOMY AND POLITICAL PARTICIPATION: MINORITY ELECTIONS IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE* (ABINGDON, NEW YORK: ROUTLEDGE 2026) CÍMŰ KÖNYVÉRŐL

https://doi.org/10.51783/ajt.2026.3.07

„Tanulni jöttem Közép-Európába" – szokták mondogatni angolszász és nyugat-európai jogász és történész kutatók tudományos konferenciák szüneteiben. A kijelentés felvet egy kérdést: „Mit lehet tanulni Közép-Európában?": Egy lehetséges válasz: Közép-Európában meg lehet tanulni a társadalmi, kulturális, politikai és közjogi sokféleséget, amelyet a közös történelmi gyökerek és a hasonló történelmi sorsok munkáltak. Emellett meg lehet tanulni az állami szuverenitás és az ezt tűrni köteles államalkotó tényezők autonómiatörekvései közötti versengést(?), tépelődést(?), feszültséget(?), alkotmányossági válságot(?), nemzeti tragédiát vagy nemzeti összetartozást(?) – attól függően, hogy hol és mikor milyen formában és intenzitással bontakozik, bontakozott ki mindez.

Dobos Balázs[1] jelen írásműben recenzeálandó, *Cultural Autonomy and Political Participation: Minority Elections in Central and Eastern Europe*[2] című kötete a fenti komplex problémakör egyik – eddig kevéssé érintett, ugyanakkor sarkalatos – részterületére kalauzolja az olvasót. A kötet összehasonlító, elméleti és gyakorlati körképet nyújt öt közép-európai ország – Észtország, Horvátország, Magyarország, Szerbia és Szlovénia – nemzeti és etnikai kisebbségi képviselőinek, önkormányzati szerveinek, kulturális intézményeinek választási szabályairól, e csoportok politikai részvételi lehetőségeiről. A kötet arra helyezi a hangsúlyt, hogy a választás mint jogintézmény milyen jelentőséggel bír az autonómiatörekvésekkel küzdő, kisebbségi csoportok életében. A szerző történeti, analitikus és szociológiai módszertani eszközöket használ, és mindezeket a jogösszehasonlítás keretrendszerébe foglalja. A kisebbségi választási rendszer jogintézményének összehasonlító módszerrel történő bemutatása eszközül szolgál ahhoz, hogy az érintett országokban a nemzeti és etnikai kisebbségek politikai részvételi lehetőségeit, mozgásterét valósághűen bemu-

* Doktorandusz, PPKE Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 1088 Budapest, Szentkirályi utca 28. E-mail: *mariacsilla2@gmail.com*.

1 Dobos Balázs kutatóprofesszor az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének Kisebbségtörténeti és Etnopolitikai Osztályán.

2 Balázs Dobos: *Cultural Autonomy and Political Participation, Minority Elections in Central and Eastern Europe* (Abingdon, New York: Routledge 2026) *https://doi.org/10.4324/9781003649168*. Sorozatcím: *Routledge Advances in Minority Studies (RAIMS)* Sorozatszerkesztők: (Editorial supervisors): Stavroula Pipyrou – Kyriaki Topidi. A kötet a NKFIH, a Bolyai János Kutatási Ösztöndíjprogram és az Innovációs és Technológiai Minisztérium „Új Nemzeti Kiválóság Program" keretei között valósult meg.

tassa. A kötet nem csupán egy jogintézményt elemez, hanem egy társadalmi, politikai jelenséget mutat be, amelyhez a kisebbségi választási rendszer a szemléltető eszköz. A könyv célja, hogy a kisebbségi választási rendszerek példáján keresztül – különösen a gyakorlati problémák hangsúlyozásával – realisztikus képet nyújtson a nemzeti és etnikai kisebbségek politikai részvételéről. A könyv témájának aktualitását az adja, hogy az ún. posztkommunista közjogi berendezkedés elutasítja az autonómiát.[3] Közép-Európának az előzőn túl egy konkrétabb kisebbségpolitikai sajátossága is van, az, hogy az állami szuverenitás a kisebbségek politikai természetű érdemi döntéshozatalát elodázza, figyelmen kívül hagyja, helyette – részben történeti okokból is – a politikailag irreleváns[4] kulturális jogok felé tereli az érintett csoportokat. Ugyan a kisebbségek választott szervezetei hivatalosan, elvi síkon autonóm csoportokként neveztetnek, valójában a gyakorlatban csak konzultatív testületekként működnek, politikai érdekérvényesítő erejük a valódi államalkotó tényezőkével nem ér fel. Ami a jogszabályi környezetet illeti, a kisebbségi csoportokra vonatkozó választási szabályok az otthont adó állam központi és helyi választási rendszerének analóg, de leszűkített alrendszerét képezik, a kisebbségi választási rendszernek intézményi önállósága, csoportspecifikus intézményi jellege nincs, célja a kisebbségek elszámoltathatósága, politikai és érdekképviseleti hatékonysága sok tényezőtől függ, és kérdéses is. A kötet végigvezeti az olvasót a kisebbségi autonómia elvi síkú elfogadásától, egészen a gyakorlatban sokszor előforduló ún. etnobiznisz (ethno-business) érzékeny problémájáig. Utóbbi az anyagi haszonszerzés, hiteltelen tagtoborzás és visszaélés veszélyére mutat rá, és a képviselet hatástalanságával járhat. A kötet összességében a normatív szabályozás és a gyakorlat közötti különbségekre, szakadékokra fókuszál. Arra keresi a választ, hogy milyen elvárásokat támaszt a gyakorlati megvalósítás a normatív szabályozással szemben, a kisebbségi autonómia hitelesebb megvalósulása érdekében. A szerző azonosítja a rendszer gyengeségeit, de egyben a javítás lehetőségeit is. A mű egészének távlati célja – mintegy nyitott kérdésként – pedig a kisebbségi választási rendszer továbbfejlesztésének lehetősége, a monitoring szabályozás megalapozása, a további komparatív vagy országspecifikus vizsgálódások irányában. A szerző a kötetet a nemzetközi szakmai közösség széles körének ajánlja, így kutatóknak, gyakorlati szakembereknek, jogászoknak, politikusoknak, politológusoknak és antropológusoknak.

A *Routledge Advances in Minority Studies* című sorozat, amelynek keretében a kötet is megjelent, interdiszciplináris megközelítésben tárja fel a kisebbségi csoportokkal kapcsolatos problémákat. A sorozat fókusza a kisebbséghez tartozás alapjául szolgáló szempontok között nem válogat, ez az általános szemlélet segít az interdiszciplináris megközelítés, a globális érdeklődés kibontakoztatásában. A sorozat glo-

[3] Lengyel Dániel: „A nemzetiségek parlamenti képviselete, avagy az Országgyűlés döntetlenje" in Kovács Krisztián et al. (szerk.): *Válaszok és kérdések. Válogatott tanulmányok joghallgatók tollából* (Budapest: Pázmány Press 2018) 143–146. *publikacio.ppke.hu/id/eprint/1201/1/Valaszok_es%20kerdesek_TehetsegPONT_06.pdf*.

[4] Pap András László: „Kisebbségek" in Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovatszerkesztő: Bodnár Eszter – Jakab András), *ijoten.hu/szocikk/kisebbsegek* (2018). *ijoten.hu/uploads/kisebbsegek.pdf*. A védelem, az identitás tiszteletben tartása, a kulturális jogok biztosítása szerepel, az érdemi politikai részvétel nem.

bális szinten nyitott a világ bármely tájáról érkező kutatási eredmények közlésére, globális szerzői kört fogad, és globális olvasói kört is céloz meg. A sorozat szerkesztői: Stavroula Pipyrou és Kyriaki Topidi.

A könyv hét fejezetből áll: bevezetésből (1–9. o.), elméleti megalapozásból (10–45. o.), a kisebbségi és kulturális problémakör történeti és regionális szempontú felvezetéséből (46–89. o.), az országmodellek vizsgálatából (90–136. o.), a kisebbségi csoportok és a nemzeti-kulturális autonómia bemutatásából (137–185. o.), a nemzeti és kulturális kisebbségekre vonatkozó választási rendszerek gyakorlati bemutatásából (186–246. o.) és végkövetkeztetésből (247–256. o.).

A bevezetést olvasva rajzolódik ki az olvasó előtt az, hogy a kötet struktúrája valójában egy nagy ívű komparatív analízis, amelyben a Mathias Siems[5] által előírt lépések érhetők tetten – még ha ezt a módszertani struktúrát a könyv nem is említi. A szerző a komparatív analízis módszertani megnevezéseit elegánsan rejtett megfogalmazással csomagolja be lendületesen megfogalmazott mondanivalójának sorai közé. A bevezetés tartalmazza a komparatisztikai kérdést, amely egyben kutatási kérdés is. A komparatisztika nem csupán a normatív megoldásokra szorítkozik, hiszen a komparatisztika eredménye az összehasonlításon túl mutat, és önmagában is sokszínű társadalmi csoportoknak a közép-kelet-európai jogi kultúrába ágyazódott életéről nyújt részletes, valósághű képet. Az összehasonlító módszereken belül Dobos a – szintén Siems által felvázolt – ún. kulturális jogösszehasonlítás módszerét alkalmazva írta meg művét. Dobos sikeresen mutatta be, hogy jog és társadalom hogyan kommunikál egymással,[6] ami egybevág a posztmodern, ezen belül is a kulturális jogösszehasonlítás – Siems szerinti – céljával. A kötet hatodik részében a szociokulturális jogösszehasonlításra jellemző – itt nagyrészt kvantitatív[7] – eszközökkel is találkozhat az olvasó. A szerző jól választotta meg a módszertant, és azt a téma feldolgozása érdekében célorientáltan és sikeresen alkalmazta, megfelelő arányossággal ötvözte a módszertani eszközöket.

A bevezetés tartalmaz továbbá alapfogalmakat, valamint az összehasonlítás szempontjait is, mint például: a politikai érdekérvényesítés intenzitása, adatvédelmi kérdések, a kisebbséghez tartozás kritériumai, a kisebbségi intézmények hatásköreinek terjedelme stb. A nemzeti és etnikai kisebbségek autonómiatörekvései nem új keletűek Közép-Európában. A problémát abból a tantételből kiindulva kell megközelíteni, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségi csoportok olyan saját autonómiatörekvési igényekkel rendelkező csoportok, amelyek tiszteletben tartják, tűrik az állami szuverenitást, egy államon belül léteznek, igényük, hogy az állam államalkotó tényezőként tekintsen rájuk,[8] és biztosítsa identitásuk megőrzését, hagyományaik, kultúrájuk kibontakoztatását, ismerje el az állam számára teremtett hozzáadott érté-

[5] Mathias Siems: *Comparative Law* (Cambridge: Cambridge University Press 2014) 13–15., 61., 116–119., 128., 133., 144.

[6] Siems (5. lj.) 152.

[7] Siems (5. lj.) 150., 152.

[8] Gyulaváry Tamás – Kállai Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon* (Budapest: Országgyűlésibiztos Hivatala 2010) 187–188., 276., 283–308. *www.kallaierno.eu/wp-content/uploads/2023/01/jovevenyektol.pdf*.

keiket, biztosítsa autonómiatörekvéseiket és politikai érdekérvényesítő mozgásterüket. Nem mindegy azonban, hogy például a politikai érdekérvényesítő mozgástér biztosítása milyen szemlélettel történik. Az állami szuverenitás annyi mozgásteret enged-e a kisebbségi csoportnak, amennyit az érintett csoport kér, vagy csupán annyit, amennyit az állami szuverenitás saját perspektíváját szem előtt tartva megenged? A kisebbségi csoportok az imént említett feszültségek közepette alakították ki territoriális, nem territoriális és ún. „kevert" autonómiamodelljüket. A kisebbségek autonómiatörekvési modelljei a kulturális sokszínűséget, a konfliktusok feloldását, a politikai részvételt és egyfajta helyi hatalommegosztást is szolgálnak. A legelterjedtebb a territoriális modell, amely egy földrajzi helyen tömbszerűen együtt élő csoport igényeire fókuszál, az autonómiatörekvéseket alkotmányos garanciákkal biztosítva. Ez a modell szolgálja a közösség identitásának megőrzését, saját igazgatási struktúrájának és gazdasági, kulturális stb. fejlesztéseinek megvalósulását. A territoriális autonómia a legformalizáltabb modell, amely a kisebbségi csoportok számára a legtöbb részvételi lehetőséget biztosítja, viszont a csoport és a terület méretéhez igazodik.

Az ún. nem territoriális autonómia (NTA) ezzel szemben új keletű jelenség, amely kevésbé szabályozott, és a típuson belül sokféle megoldás létezik. Az NTA-hoz tartozó belső modellek a közjogilag el nem ismert közösségektől az alkotmányosan is beágyazódott, önkormányzattal is rendelkező struktúrákig sokféle modellt tömöríthetnek. A kisebbségi csoportok területi és demográfiai mutatói, a közösség mérőszámai e modellnél kevésbé relevánsak, az egyének és csoportok önmegvalósításának biztosítása a célja. Az NTA a helyi politikai részvételben képes kifejteni hatását, az otthont adó állam központi közjogi struktúrájában való részvétele csekélyebb, törekvései inkább kulturális jellegűek. Az NTA jobban képes alkalmazkodni az otthont adó állam különböző igazgatási szintjeihez. Úgy kell elképzelni, mint sok kis sejtet, amik könnyen beágyazódnak a helyi intézményrendszerbe.

Más természetű modellt képez az ún. nemzeti és etnikai kisebbségek kulturális modellje (NCA), amely történetileg az Osztrák–Magyar Monarchiában és a Baltikumban alakult ki. Az NCA modell úgy jellemezhető, mint választott testületek területileg széttagolt hálózata, amely egy nemzeti és etnikai kisebbség kulturális, oktatási ügyeit igazgatja. Az NCA modell a legtipikusabb az Osztrák–Magyar Monarchia örökségét hordozó államokban, jóllehet a XX. század eseményei, különösen a nemzetállami törekvések nyomot hagytak e közösségek életén. Itt emelendő ki, hogy a szerző a fentihez hasonló, tipikusan közép-európai jelenségeket úgy magyaráz meg, hogy e jelenségek a globális olvasói kör számára is érthetőek legyenek.

Az NCA modell mindazonáltal nem mentes a kritikáktól, és ez a kritikai szemlélet adja a jelen kötetben bemutatott kutatási eredmények aktualitását is. Az NCA modell ugyanis a kulturális identitás és az oktatás felől közelíti meg a kisebbségi csoportokat, így valódi politikai érdekérvényesítő képességük háttérbe szorul, nincs lehetőségük valódi államalkotó tényezővé fejlődni. A problémát tetézi, hogy ezt az egysíkú tendenciát az otthont adó államok olyan célokra is használják, mint például nyomásgyakorlás egy másik államra. A közép-európai regionális hatókörű nyomásgyakorlás, valamint a nemzetközi sztenderdeknek való vélt vagy valós megfelelési kény-

szer hívta életre azt a jelenséget, hogy az NCA modellt valójában „felülről" (3–5. o.) hozták létre a döntéshozók, amikor azokra a kulturális, oktatási, nyelvhasználati, esetleg médiamegjelenési igényekre fókuszáltak, amelyek könnyen megragadhatók, könnyen megvalósíthatók, ugyanakkor politikailag irrelevánsak, negligálva ezzel azt a célt, hogy az érintett csoportok ki tudják bontakoztatni valódi politikai erejüket. A politikai autonómiaigények érvényesítésének sikertelensége és a kulturális igényérvényesítés sikeressége közötti szakadék adja a jelen kötet szoros értelemben vett aktualitását, ez a szakadék, feszültség képezi a komparatisztika alapját is.

A kötet ez utóbbi tekintetben hiánypótló, a kisebbségi választási rendszer szűk perspektívájából kiindulva nyit interdiszciplináris távlatokat a probléma valódi mibenlétének tág perspektívája felé. A politikai érdekérvényesítés hiánya, a kulturális jogok felülről engedélyezett biztosítása Közép-Európában nem új keletű probléma. A Dobos általi megközelítés, a módszertan, valamint az, hogy a probléma orvoslására a kisebbségi választási rendszer korrigálását rendeli, új keletű megoldás.

A kötet második fejezete – még mindig a komparatisztika előkészítéseként – a kérdéskör elméleti megalapozását végzi el. Elsőként fontos elvi megállapításokat kaphatunk a kisebbségi kérdés elvi megfontolásairól. Ilyenek például: a kisebbségi csoportok kérdését csoportspecifikusan kell kezelni. A jogegyenlőség címkeszerű, tartalmatlan vizionálása azért nem megfelelő, mert magában hordozza azt a szabványosítást, amely a kisebbségi csoportok saját identitásigényeit fojtaná el, amely elfojtás éppen a kérdés lényegi eleme ellen irányulna. Vagy: a kisebbségi csoportok csoportspecifikus kezelése egy olyan szemléletmódot honosíthat meg az államok társadalmaiban, amely a globalizációval járó pluralizmus elfogadására taníthatja az egyéneket, e gondolat képviselői a hagyományos nemzetállamokhoz való ragaszkodás ellenszerét látják a kisebbségi politikákban, mintegy pedagógiai eszközként (12–13. o.). Ez utóbbi gondolathoz érdemes kritikai szemlélettel közelíteni, mivel előnyei s hátrányai egyaránt lehetnek. Egyfelől előmozdíthatja a kultúrák kölcsönös elfogadását és a globális[9] szemléletű identitástudat elterjedését, másfelől viszont a helyi közösségek identitástudatának leértékelődéséhez, elfeledtetéséhez vezethet.[10]

A szerző az alapelveket követően az NTA-NCA gondolatot folytatja. Az említett két fő modellre globális rálátást is kap az olvasó, ugyanakkor felmerülnek a két modell bevezetésének dilemmái is. A fejezet ugyan elméleti megalapozásnak indul, de hamar kiderül, hogy az NTA-NCA fogalmak nem csupán elméleti distinkciók, hanem a gyakorlat számára is releváns szakpolitikák (22–23. o.) megalapozását rejtik magukban. Fontos szakpolitikai különbség ugyanis, hogy a kisebbségi csoportokat letelepíti, elszállásolja-e az otthont adó, szuverén állam, és ezzel az ún. akkomodációs („accomodationist", 13. o.) modellt alkalmazza-e, amelynek előnyeit fentebb már említettük, vagy az ún. konszociális („consociationalist"), vagy éppen az integrációs („integra-

[9] Anne Peters: „Global Constitutionalism" in Michael T. Gibbon (szerk.): *The Encyclopedia of Political Thought* First Edition. Published by John Willey & Sons, h. n. 2015. *https://doi.org/10.1002/9781118474396.wbept0421.*

[10] Lásd bővebben: Ádám Antal: A*lkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás* (Budapest: Osiris 1998) 11., 32. Lásd még: Chronowski Nóra: *Alkotmányosság három dimenzióban* (Budapest: TK Jogtudományi Intézet 2022) 7–22.

tionist") integráló modell mellett dönt-e. Alapvető kérdés, hogy ezek a szakpolitikai modellek az adott jogi kultúrában, az állam és a kisebbségi csoportok csoportspecifikus igényeinek beható ismerete mellett működőképesek-e. Az egyes kisebbségi szakpolitikák bevezetésénél, alkalmazásánál kiemelten figyelni kell az érintett csoport hagyományaira, identitásigényeire, a társadalmi, gazdasági környezetre és különösen maguknak az érintetteknek az öndefiniálási igényeire, elképzeléseire.

A fenti alapelveket, modelleket, szakpolitikákat a szerző együtt vizsgálja a kisebbségi témakör kulcsfogalmával, nevezetesen az autonómiával. Az autonómia egy szükséges, ám homályos (22–23. o.) fogalom. Frappáns definíció adható róla, ám valódi mibenléte a gyakorlatban mutatkozik meg. Ezért a fejezet az autonómiafogalom meghatározásához számos szempontot vonultat fel. Az autonómia fogalmát a kötet aprólékos részletességgel mutatja be, és e kulcsfogalomra rávetíti az NTA és az NCA modelleket, érinti az autonómia és a társadalmi fragmentálódás dilemmáját, részletezi az autonómia rétegeit.

A részletesség ellenére egy fontos kiindulópont nem kap kellő hangsúlyt, nevezetesen az, hogy az autonómia olyan jelenség, amely tiszteletben tartja, tűri az állami szuverenitást, kész és köteles is együttműködni azzal. Egy másik tantétel, amely szerint az autonómia nem jelenthet területi vagy társadalmi szegregációt, hanem éppen az identitás megőrzését, a közéletben egyre növekvő részvételt, és e növekvő részvétel erősödő legitim elismerését és elismertetését kell jelentenie (13. o.). Egyebekben az autonómia azt jelenti, hogy egy közösség bizonyos mozgástérrel, szabadsággal rendelkezik, annak érdekében, hogy – és itt oszlanak meg a vélemények – identitását ápolja és megőrizze, vagy nemcsak saját érdekében, de a közösség ügyeiben is részt vegyen. A gyakorlatban a két vélemény összefonódik ugyan, de például az NCA modell a bizonyíték arra, hogy a prioritások a kultúra és a politika között megoszlanak, eltolódhatnak. Ezért is lehetetlen az „autonómiáról" szabványos definíciót alkotni, hiszen az eltérő prioritások mellett figyelemmel kell lenni az előnyökre és a hátrányokra is. A területi autonómia erősebb identitást és politikai érdekérvényesítési lehetőségeket adhat a közösségnek, viszont az állam területéből is kihasít egy darabot, és egyes szerzők szerint ez a társadalmi szegmentálódást erősítheti, sőt az érintett kisebbségi csoport integrációját is megnehezítheti. Ezzel szemben a nem területi autonómia előmozdíthatja a társadalmi integrációt, a helyi igények optimális teljesítésére alkalmas, kevésbé „zavarja" az állami szuverenitást, az érdekérvényesítés hatékonysága tekintetében viszont megoszlanak a vélemények. A nem területi autonómia a területihez képest gyengébb érdekérvényesítő képességgel rendelkezik, ám a helyi szervekkel hatékonyabb lehet az együttműködés. Az autonómia hatékony és hiteles megvalósításának feltételei az otthont adó állam közjogi berendezkedésétől is sokban függenek. Ilyen közjogi feltételek például: a kétkamarás parlament, a jól működő hatalommegosztás, a hatósági döntések bírói felülvizsgálata, „írott" [sic!][11] alkotmány (16. o.), politikailag sokszínű pártrendszer, arányos képviseleti rendszer, független központi bank (16. o.).

[11] Dobos a pontos idézés kedvéért a „written constitution" fogalmat használja a szövegben, azonban e fogalom a magyar alkotmányfejlődés terminológiája szerint félreérthető, ezért tartom szükségesnek

A politikai érdekérvényesítés hatékonysága és priorizáltsága mellett említést érdemel az autonómia rétegzettsége, amely az érdekképviselet intenzitása szempontjából érdemel figyelmet. Meg kell különböztetni személyes, kulturális, funkcionális, adminisztratív és jogi szintű autonómiarétegeket. (19–20. o.) A személyes autonómia kulturális és politikai jogok elismerését jelenti bizonyos kisebbséghez tartozó személyeknek, ám ezen a szinten a közösségi szerveződés még nem létezik. Itt kisebbséghez tartozó személyekről van szó (19. o.). A közösségi szintű megszervezettség, amely a kisebbségek egyik sajátossága, a második, ún. kulturális szinten mutatkozik meg, ahol az egyének részére adományozott jogosultságok már közösségek számára kiterjesztve jelennek meg. Az, hogy alapvető jogokat biztosít az állam azonos igényű csoportok számára,[12] az emberi jogi diskurzus fejlődéstörténetének mérföldkövének számít. A második világháború után a hangsúly a csoportok felől a csoportokat alkotó egyének felé tolódott el.

A személyes, a kulturális autonómiaréteget a funkcionális réteg követi, amely már bizonyos szintű szervezettséget és pragmatikus érdekérvényesítő képességet is feltételez, és mind a territoriális, mind a nem territoriális modellben funkcionálisan értelmezhető. Ilyen funkcionális autonómiaréteg megnyilvánulása lehet például többnyelvű nemzetiségi iskola alapítása egy területen. A legmagasabb szintnek minősül, ha egy kisebbségi csoport már jogi entitásként és igazgatási struktúrában is képes magát megszervezni. Ez a legmagasabb szint lenne az ideális különösen a territoriális modell szempontjából, ám éppen ez az a modell, amelyet a szuverén nemzetállamok kétkedéssel[13] fogadnak. A fent felsorolt autonómiarétegeket különböző szerzők eltérő módon határozzák meg, és eltérő megfogalmazásban társítják az emberi jogi diskurzushoz (19–20. o.). Az autonómia kétélű fegyver a kisebbségi jogok körében. A mérleg nyelveként funkcionál állami szuverenitás és a kisebbségi államalkotó tényezők mozgástere között, társadalmi integráció vagy szegregáció között. Ugyanakkor autonómiarétegek gyűjtőfogalma is, amely rétegek összekapcsolódnak az emberi jogi diskurzussal (22–24. o.).

Az NCA modellről szólva (25–34.) a szerző elvezeti az olvasót a közép-európai térség specifikus kisebbségi problémájához, azaz a nemzeti kulturális modellhez. Itt részletezi a szerző azt az elméleti megalapozást, amely a kötet megírásának aktualitását adja. A nemzeti kulturális modell az Osztrák–Magyar Monarchia soknemzetiségű, feudális elemeket őrző, ám a pluralitással a túlélésért küzdő közjogi és társa-

a kartális és az írott alkotmányfogalom közötti különbségtétel részletezését. A kartális és a történeti alkotmány közötti különbség jogtörténetileg és jogbölcseletileg is megalapozott definícióját lásd: Balogh Elemér: *„A történeti és a kartális alkotmány viszonya a magyar alkotmánybíráskodásban”* in Nagy Csongor István (szerk.): *Liber Amicorum János Martonyi. Ünnepi Kötet Martonyi János tiszteletére* (Budapest: HVG-ORAC 2014) 298.

[12] Vö. Vizi Balázs: „A kisebbségi jogok védelmének európai színtere napjainkban: normatív rezsim vagy politikai diskurzus” in *Pro Minoritate* 2019/3. 4. *prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1802-01-Vizi-1.pdf*.

[13] Herczegh Géza: „A nemzeti kisebbségek védelme a nemzetközi jogban” *Magyar Tudomány* 1990/4. 378., 381–382. *real.mtak.hu/179173/1/cut_MATUD_1990_pp376_-_384.pdf*.

dalmi berendezkedésében gyökerezik.[14] Ezek a történelmi gyökerek összefonódtak az első világháborút követő békerendszer hatásaival, az etnikai széttagoltsággal, a frissen szuverénné vált új államok nemzetállami törekvéseivel. A két világháború közötti időszak legnagyobb problémája az volt, hogy az újonnan létrejött nemzetállamok jogi kultúrája maga is kialakulatlan volt, és ebbe csöppentek bele nemzeti és etnikai kisebbségi csoportok. Sem a szuverén államok, sem az autonóm igényekkel fellépő csoportoknak nem volt lehetőségük arra, hogy a kisebbségi csoportok beágyazódását kölcsönösen elősegítsék. Ezt a jelenséget a második világháborút követően a kommunista diktatúra csak felerősítette. A totalitárius rendszerben nem volt lehetőség az autonómiatörekvések kibontakoztatására, így a kisebbségi csoportok megmaradtak a politikailag irreleváns kulturális identitásőrzésnél, amely a legtöbb országban az ún. folklorizációban (27. o.) nyilvánult meg. A kommunizmus bukása sem hozott újítást, sőt a kölcsönös nyomásgyakorlás és a nemzetközi és európai szintű normatív elvárások újabb visszásságokat eredményeztek, amelyek feltárására és orvoslására a jelen kötet vállalkozik.

A harmadik rész a kisebbségi autonómia problémakörének történeti kibontakozását vizsgálja a releváns országmodellek saját vívmányaira fókuszálva. A fejezet arról szól, hogy mikor és hogyan vált húsbavágó problémává a kisebbségi autonómia kérdése, hogyan próbáltak a modellállamok kompromisszumokat keresni elmélet és gyakorlat között, melyik modellállam mivel gazdagította vagy éppen hátráltatta a folyamatot, és a vívmányok hogyan találtak maguknak utat a nemzetek feletti jogalkotásban. Kiemelendő az a megállapítás, hogy Európa jog- és társadalomszemléletében a közösségek elismerése – részben az Oszmán Birodalomban ismert millet rendszertől is eredeztethetően (46–48. o.) – az identitás tiszteletben tartása, speciális jogállás adományozása közösségek részére – akár vallási alapon – mélyen gyökerezik. A szerző ezt nevezi „personal law"-nak, amire a kisebbségekkel kapcsolatos jogi diskurzus történeti alapfogalmaként tekint, és kétségkívül szervesen eredeztethető a feudális keresztény Európa jogi kultúrájából. Megjegyzendő, hogy a keresztény perszonalizmus[15] nem teljesen ezt jelenti, az alapvetően az egymással érdemi kapcsolatban álló személyekre fókuszál, és rendeltetése egy olyan emberkép megalkotása, amely a jog számára is releváns lehet. A feudális keresztény Európában ugyanakkor valóban alapértékek[16] voltak az imént említett jellemzők. E sorok írója kiegészíti a gondolatot azzal, hogy a feudális keresztény Európa – egészen az abszolutizmusig – épített is a helyi közösségek partikuláris jogszokásaira, később

[14] István Szabó: „The legacy of the Habsburg Empire in the Constitutional Traditions of Successor States" in Lóránt Csink – László Trócsányi (szerk.): *Comparative Constitutionalism in Central-Europe* (Miskolc–Budapest: CEA Publishing 2022) 15–36., *https://doi.org/10.54171/2022.lcslt.ccice.*

[15] Lásd: *lexikon.katolikus.hu/P/perszonalizmus.html.* A fogalom az individualizmus ellenfogalmaként is használatos, lásd bővebben: *lexikon.katolikus.hu/I/individualizmus.html.* A különbségtételre nézve lásd pl. XIII. Leó pápa okfejtését: *lexikon.katolikus.hu/L/liberalizmus.html.* Jogbölcseleti és emberi jogi relevanciájára lásd: Frivaldszky János: „A közjó Aquinói Szent Tamásnál és a neotomista természetjogi gondolkodásban" *Iustum Aequum Salutare* 2013/4. 115–134.

[16] Mezey Barna: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet* (Budapest: Osiris 2003) 144–150.

írott jogi normáira, és szintén alapérték volt az identitáskapcsolat a helyi jogi normák címzettjei és a jog között.

Dobos – más szerzőkhöz hasonlóan[17] – számos párhuzamot tár fel és idéz fel a kisebbségekkel kapcsolatos jogi diskurzus és a gondolat- a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog társadalmi és jogpolitikai kibontakozása között (48. o.). A reformáció mint vallási, társadalmi és politikai jelenség[18] fordulópontot jelentett a kisebbségekkel kapcsolatos jogi diskurzus fejlődéstörténetében. Egyfelől azért, mert a reformáció maga is csoportspecifikus identitásigényű csoportok elismerését jelentette, tehát térhódítását a már említett európai eszmének köszönheti. Másfelől viszont éppen a reformáció volt az egyik tényező, amely megteremtette az egy állam, egy nemzet, egy nyelv alapján szerveződő nemzetállamok Európáját, amely éppen elfojtotta a kisebbségi törekvéseket. A nemzetiségi törekvések és ezek kezelése a XIX. században bukkant fel újra, immár összeurópai szintű problémaként a Berlini Konferencián, napjaink kisebbségi jogi diskurzusának előfutáraként. A szerző minden vizsgált modell esetében végigvezeti az olvasót azon az úton, hogy hogyan alakult át a nem területi szerveződési elv területi elvvé, hogyan szorítkozott a kisebbségi politika egyre inkább a kulturális területre, és hogyan és miért szorította ki a XX. század a politikai döntéshozatalból a nemzeti és etnikai kisebbségeket.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában Eötvös József klasszikus liberális, vallási-kulturális, individualista alapú, nem területi szakpolitikai elképzelése[19] ellenére a területi elv valósult meg. Ezt a területi elvet és a kultúra, nyelvhasználat prioritására szorítkozást – vagy annak elnyomását – Közép-Európa magán hordozza napjainkban is.[20] Az észt–német történeti példa kivételes. Nemcsak a német kisebbségi politika volt nagyon aktív a két világháború között, de az észt nemzetiségi politika is befogadó szemlélettel állt különösen a német kisebbséghez. A tisztán kulturális témájú kisebbségi jelenléttől indulva Észtország az 1920-as években eljutott odáig, hogy szabályozása biztosította a német kisebbség jogát a döntéshozatalban való részvételhez. Hasonló tendencia volt tapasztalható – a kommunista blokkban egyedülálló módon – Jugoszláviában. Ebben az államalakulatban a kisebbségek mozgásterének történeti hagyományai voltak, amely hagyományokat a kommunizmus egyedi megközelítése nem nyomta el. Szlovéniában és Horvátországban az olasz és a magyar kisebbség kulturális törekvéseit az államhatalom felkarolta, publikálási és médialehetőségeket is biztosított számukra. A kisebbségi jogok az 1974-es alkotmányban teljesedtek ki. Az olasz és a magyar kisebbségi csoport a politikai döntéshozatalig is

[17] Dalibor Đukić: „Freedom of Thought, Conscience and Religion under the ECHR with special Reguard to Central-Europe" in Péter Paczolay (szerk.): *The ECHR at 70: The Central-European Narrative. Studies of the Central-European Professors' Network* (Miskolc–Budapest: CEA Publishing 2025) 308–309. *doi.org/10.54237/profnet.2025.nbrhkechr_13.*

[18] Ádám Antal: *Bölcselet, vallás, állami egyházjog* (Budapest–Pécs: Dialog Campus 2007) 180–181., 188–191.

[19] Báró Eötvös József: *A nemzetiségi kérdés.* Kiadja: Ráth Mór. (Pest: 1868) *mek.oszk.hu/06800/06839/06839.htm.*

[20] Herczegh Géza: „A kisebbségek védelmének kérdése a nemzetközi jogban" *Regio. Kisebbségtudományi Szemle* 1991/2/1. *real.mtak.hu/197363/1/08.pdf.*

eljutott, olyan formában, hogy a döntéshozói testületbe oktatási és médiaszakemberek is bekerülhettek, egyesítve ezáltal a kulturális és a politikai részvételt.

A nemzetközi jogi és európai uniós jogi dokumentumok láncolatában – e jogforrások kötőerejétől függetlenül – egy gazdagodó folyamat bontakozik ki, amely a kisebbségi jogok tárgykörében kötött kétoldalú egyezmények tartalmára nézve iránymutatással szolgál. Az első dokumentumok még csak elvi alapú elismerést tartalmaznak, az OECD és az Európa Tanács által kibocsátott jogforrások viszont már a minél érdemibb politikai részvételt szorgalmazzák, és e jogok biztosításában az államokra is kötelezettségeket telepítenek a nemzetközi szervezetek.

A szerző áttekinti az orosz és ukrán kisebbségi politikát és jogi szabályozást is. A két ország együttes vizsgálata azért célszerű, mert egymás ellentmondásos nemzetiségi politikájára reagáltak, és ebből a reakcióból érthetők meg az aktuálpolitikai események, továbbá az is, hogy a magyarság számára miért kedvezőtlen az ukrán nemzetiségi politika.

Összefoglalva elmondható, hogy a modellvizsgálat egyszerre átfogó és aprólékos. Megismerhető a sokszínűség, az ellentétes, olykor szélsőséges példák. Dobos eszmefuttatását különösen érdekessé teszi, hogy ugyan a jelenkori kisebbségi választási rendszerekre koncentrál, de számos fontos történelmi eseményre emlékezteti az olvasót.

A negyedik rész a kulturális autonómia szerveinek választási rendszerét mutatja be. A szerző akár egy bekezdésen belül is egymás mellé tesz országmodelleket, egymáshoz képest kezeli, mintegy versenyezteti egymással az országmodell-specifikus szabályozás szegmenseit, akarva-akaratlanul toleranciaskálát állítva fel ezzel a megoldással az országmodellekre vonatkozóan. Az olvasó képet kap a modellek általános jellemzőiről egymás mellé állítva a szabályozási koncepciók jellegzetes részleteit. Általában elmondható, hogy – a számos közös vonás ellenére – országmodellszerű szabályozásról van szó, és az érintett kisebbségi csoportoknak csekély szerepük (90. o.) volt a választási szabályok kialakításában, holott a kérdés jelentős hatással van életükre. A kisebbségi választási rendszerek törvényi szintű szabályozását a nemzetközi sztenderdeknek való megfelelés, külső nyomásgyakorlás vagy a kölcsönös megfelelés kényszere motiválta, a befolyásmentes belpolitikai indíttatás vagy a kisebbségi csoportok ilyen tartalmú kezdeményezései kezdetben nem játszottak fontos szerepet.

A jogtechnikai megoldásoknak komoly szerepük van. A részletes alkotmányos szabályozás Szlovéniában a legszembetűnőbb, amely azonban a törvényi szinten tapasztalható deregulációval párosul, a végeredmény pedig a nemzeti kisebbségek önmaguk által kialakított autonóm szabályozása. Magyarországon, Horvátországban és Szerbiában az alkotmányos szabályozás nem részletes, a törvényi szintű szabályozás viszont körültekintő, ám erősen központosított. Az, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól – ideértve a választási szabályokat is – rendelkezik-e külön magas szintű jogszabály, elsődleges tényező, és egyben kétélű fegyver is. A külön törvény megléte nemcsak azt jelenti, hogy az állami törvényhozás fontosnak tartja a kisebbségek ügyét, és törődik velük, vagy meg akar felelni a nemzetközi sztenderdeknek, hanem egyidejűleg azt is, hogy a szabályozás a szuverén döntése volt,

a szabályozás merev, és minden tolerancia ellenére az érintetteknek kevés beleszólása volt a jogpolitikai alapelvek kialakításába. A jelenségnek az ellenkezője is igaz, és erre látunk példát Szlovéniában, ahol – részben történeti okokból – nincs általános érvényű állami szintű szabályozás a kisebbségek választási rendszerére. Ez azt eredményezi, hogy az érintett nemzetiségi csoportoknak saját mozgásterük van a szabályok kialakítására. A mozgástér összefügg az anyagi függetlenséggel is, ahogy Szlovénia esetében. Szlovéniában a nem kötelező kisebbségi önkormányzati feladatokat a kisebbségi önkormányzatoknak saját forrásból kell fedezni. A másik négy modell esetében a normatív vagy pályázati alapú központi és helyi költségvetési támogatásoknak kiemelkedő szerep jut, az adományok vagy más források kiegészítő jellegűek. A nagyobb politikai önállóság nagyobb anyagi függetlenséget tételez fel, és vár is el, és ez fordítva is igaz.

Szerbiában – szemben a magyar, a horvát, a szlovén és az észt modellel – nincs a nemzeti kisebbségeknek parlamenti képviseletük, ehelyett a nemzeti kisebbségekhez kötődő pártok ugyanolyan természetes küszöb meghaladásával juthatnak be a parlamentbe, mint a többi párt. A kisebbségi pártok számítanak a nem kisebbségekhez tartozó választópolgárok szavazatára is, politikai programjaik nem csak a kisebbségek számára releváns kérdéseket célozzák meg. A szerb modell tehát nem ismeri sem a kedvezményes mandátumszerzési lehetőséget, sem az eltérő bejutási küszöböt, a kisebbségekhez tartozó pártok mind össztársadalmi szinten, mind a kisebbségek számára piacképes politikai programmal kötelesek fellépni autonómiájuk megvalósítása érdekében. A parlamenti bejutáshoz szükséges minimumküszöb a horvát és a magyar modell esetében érdekes különbséget vet fel. Mivel Horvátországban magas a bejutási minimumküszöb, itt a jelöltek hiányával kell megküzdeni, ez pedig az alábbi még tárgyalandó ethno-business jelenségét erősíti. Összességében elmondható, hogy a vizsgált öt ország olyan tolerancia- vagy autonómiaskálán helyezhető el, amelynek legalacsonyabb fokán Észtország, legmagasabb fokán pedig Szlovénia áll.

Az ötödik részben egy nemzeti kisebbségi csoport életciklusát, létfázisait tekinti át a szerző, kvantitatív összehasonlító módszer alkalmazásával, statisztikai számítások alkalmazásával. Egy életciklus a kisebbségi státusz megszerzésétől az autonómia biztosításáig terjed. A fejezet célja annak bemutatása, hogy a kisebbségi csoportok létének autonóm vagy irányított befolyásolására milyen szakpolitikai szempontokat célszerű figyelembe venni, és a népszámlálási adatoknak milyen fontos szerepük van e szakpolitikák kialakításában. A fejezet első részében a szerző a szakpolitikák szempontjából releváns szempontokat sorolja fel, majd e szempontok kvantitatív leképeződésének szemléltetésére közöl esettanulmányokat. A kiindulópont a már említett perszonális elv, vagyis az, hogy jogi relevanciát nyer az egyén azon döntése, hogy kisebbséghez tartozónak vallja magát. A perszonális elv azért alapvető, mert a magukat kisebbséghez tartozó egyénekből tevődnek össze a kisebbségi csoportok, akik/amelyek az egyéni és kollektív kisebbségi jogok kedvezményezettjeivé, jogalanyaivá válnak. E fejezetben igazolást nyer az a fentebb közölt állítás, hogy a szabványosítás a nemzeti és etnikai kisebbségek esetében nem célravezető megoldás. A jogpolitikai döntés meghozatalánál, a normaszövegek megfogalmazásánál figyelemmel kell lenni a történeti háttérre, a demográfiai tényezők alakulására,

a kisebbségi csoportok politikai, társadalmi és gazdasági beágyazottságára vagy marginalizáltságára, önszervezési képességére, a csoport távlati céljaira, mobilizációs képességére. A kisebbségi státusz elnyeréséhez szükséges kritériumrendszert mind egyéni, mind kollektív területen meghatározza a csoport tartóssága, inkluzivitása, homogenitása vagy heterogenitása, továbbá az egyén kötődése és motiváltsága, vagy éppen az egyének lemorzsolódása. Az intézményrendszer hatást gyakorolhat a csoport identitásának kötőerejére. A csoportokra vonatkozó demográfiai mutatók hatással lehetnek a költségvetési források elosztására (152. o.). Fontos továbbá, hogy a kisebbségi csoport érdekérvényesítésében való részvételre milyen szociológiai paraméterekkel rendelkező tagokat akar a csoport megszólítani: idősebbeket, akik kevésbé olvadtak be vagy fiatalokat, akik inkább integrálódtak.

A népszámlálási adatok beszédesek lehetnek, ugyanakkor ezek pillanatnyi állapotokat tükröznek, a legkülönbözőbb következtetések vonhatók le belőlük, és a komparatistának is gazdag nyersanyagul szolgálhatnak az ún. „deep-level comparison”[21] (mélyreható jogösszehasonlítás) során. A népszámlálási adatoknak fontos szerepük van a kisebbségekkel kapcsolatos csoportspecifikus szakpolitika és normatív szabályozás kialakításában (163. o.). A népszámlálási adatok esetében a látencia is beszédes lehet. Érdemes lehet elgondolkodni azon, hogy egyes személyek miért nem vallják magukat kisebbséghez tartozóknak, miért nem látják értelmét, hogy jelöltessék magukat, mekkora a különbség a választásban részt vevő közösség és a kisebbséghez tartozó közösség nagysága között. A népszámlálási adatok időbeni összehasonlítása a kisebbségi csoportok szociológiai változásaiba enged bepillantást, ez utóbbi összehasonlításból a szerző sok példát közöl. A választási rendszer és az autonómia kapcsolatáról a szerző következtet a normatív minimumküszöbök alatti létszámra, a részvétel elégtelenségére, az önkormányzatiság kontinuitására vagy annak hiányára. Összefoglalva elmondható, hogy a kvantitatív kutatások, a statisztikai módszerek alapot adnak a társadalmi jelenségek statikus és dinamikus vizsgálatára, amelyen keresztül mérhető adatokat kapnak a szakemberek a szakpolitika és a normatív szabályozás kialakítására, mérhető adatok segítségével térképezhetik fel a kisebbségi csoportok életét, és ez az önreflexióra is lehetőséget adhat. A kvantitatív adatok segítségével kommunikál egymással szociológia, jog és szakpolitika, mindez együttesen alkotja a jogi kultúrát.

A hatodik rész a kisebbségi választási rendszerek gyakorlati problémáit mutatja be. Mivel a vizsgált öt országban a kulturális jogok érvényesülésével szemben a politikai érdekérvényesítés hiányzik – az átláthatóság és az elszámoltathatóság mint cél[22] megvalósítása érdekében –, a választási rendszer legitimációja a legfontosabb eszköz. A szerző a legitimáció fogalmát tágan értelmezi. Idesorol minden olyan kapcsolódó jelenséget, amelyek együttesen szolgálják a választás hitelességét, hatékonyságát, eredményességét, az intézménybe vetett bizalmat és a válasz-

[21] Siems (5. lj.) 162.

[22] Mivel a kulturális és nyelvi jogok érvényesülésének financiális alapját állami és önkormányzati költségvetési támogatások és egyéb pályázati alapú támogatások képezik, a fenti célok megvalósítása érdekében követelmény, hogy a választási rendszer ne csak tartalmatlan színjáték legyen, valódi kisebbségi igényeket és csoporton belüli diskurzust tükrözzön.

tott tisztségviselők későbbi munkájának eredményességét. Önmagában a jogszabályoknak való megfelelés nem jelent legitimációt, jóllehet fontos a legitimáció felé vezető úton. A fejezetben a szerző szociologizáló kutatásmódszertani eszközökkel feltárt jelenségeket alapul véve, e jelenségeket a legitimáció megvalósításának vagy hiányának kérdéskörébe sorolja. Az említett szociológiai jelenségek szempontokként szolgálnak a kisebbségi választási rendszer legitimációjánál a problémák felderítéséhez és azok orvoslásához. A legitimáció körébe olyan tényezők is beletartoznak, mint a választópolgárok megszólítása, az eredmények hitelessége, a részvétel aránya, az érvénytelen vagy elveszett szavazatok aránya, ez utóbbi arányának csökkentése. A legitimáció a kisebbségi választási rendszer esetében a hitelességet jelenti, azt, hogy a jogszerűen, átláthatóan lebonyolított választásokon elegendő volt-e a részvétel, megszólítható volt-e a kisebbségek politikai közössége, a választópolgárok és a jelöltek mennyire érdekeltek általában a kisebbség érdekérvényesítésének ügyében, megbízik-e a politikai közösség a választott tisztségviselőkben, mennyire kompetensek a tisztségviselők. A legitimáció a kisebbségi politikai közösség rendeltetésszerű működésének alapfeltétele. A legitimáció magában foglalja a választások tisztaságát, az érdekképviselet hiteles, eredményorientált működését, a választott tisztségviselők felelősségre vonhatóságát, elszámoltathatóságát. A kisebbségi politikai közösség belső megosztottsága aláaknázhatja a legitimáció tekintélyét, ugyanakkor a belső véleménykülönbségek a politikai diskurzust, az érdekérvényesítést és a kisebbségi választások versenyorientáltságát (150. o.) is előmozdíthatják.

A választás legitimációjára a legnagyobb veszélyt az ún. ethno-business jelenti, vagyis az a jelenség, hogy anyagi haszonszerzés érdekében, nagyobb taglétszám reményében olyan személyeket is felkérnek a részvételre, akik nem vallják magukat kisebbséghez tartozónak. Az ethno-business valótlan, értelmezhetetlen, irreális választási eredményekhez, valótlan választási névjegyzékhez vezethet, ami végső soron a választási rendszer és a nemzeti kisebbségek ügyének hiteltelenedéséhez, az érintettek kiábrándultságához és érdektelenné válásához vezet.

Fontos szempont még a választói akarat tényleges érvényesülése. E körben kérdésként merül fel, hogy a többségi vagy az arányos rendszer közvetíti-e valósághűbben a választói akaratot. E problémát a szerző esettanulmányokkal világítja meg. A legitimáció mellett a választás lebonyolításának stratégiája is több tanulságot hordoz. Az egyik figyelemre méltó tanulság az, hogy a választópolgárok – jóllehet a legitimációval kapcsolatban maguk is elvárásokat támasztanak – nem tudatosak, nincsenek tisztában a választási szabályokkal, továbbá hajlamosak azokra a jelöltekre szavazni, akiknek a neve az ábécésorrendet követve az első helyeken áll a szavazólapon. Fontos kérdés a női részvétel a kisebbségi döntéshozatalban. Az 1990-es években a német kisebbség körében volt a legmagasabb a női döntéshozók aránya. A női részvétel fokozatosan nőtt minden kisebbségi csoportban, legmarkánsabban a roma kisebbségi csoportban, ahol a nők aránya kezdetben elenyésző volt. Napjainkban a nők részvételi aránya növekszik a kisebbségi politikai döntéshozatalban. A növekedés annak is köszönhető, hogy a döntéshozók körébe olyan női szakemberek is bevonódnak, akiknek foglalkozása a kisebbségi oktatáshoz, kultú-

rához köthető, ilyen foglalkozás például az óvónő, tanár, könyvtáros, akik nemzetiségi szakirányú végzettséggel rendelkeznek.

Kiemelendő szempont a kisebbségi és az állami választási rendszer kapcsolata: van-e átjárás egy kisebbségi önkormányzatban megválasztott képviselő számára az állami törvényhozásban való képviselői mandátumszerzéshez? Szerbiában és Romániában léteznek pozitív példák arra, hogy kisebbségi szervezetek meg tudták szólítani az állami választások alkalmával a nem kisebbségi választópolgárokat, ám sok esetben a megválasztást követően, a képviselői munka folyamatában derül ki, hogy egy kisebbségi érdek érvényesíthetősége nem veszi fel a versenyt egy állami érdek érvényesíthetőségének intenzitásával (240–243. o.).

A hetedik fejezetben a szerző összefoglalja a kötetben felsorakoztatott összehasonlítási szempontokat.

A kötet gondolatébresztő, érdekes, tanulságos olvasmány mindazok számára, akik a nemzeti és etnikai kisebbségek kérdésére átfogóan tekintenek. Az olvasó a választási rendszer kiragadott témakörén keresztül ráláthat a nemzeti és etnikai kisebbségek problematikájának teljes spektrumára. A kisebbségi választási rendszer egy szűk perspektívájú, ám annál beszédesebb témakör, mert a kisebbségi csoportokkal kapcsolatos valamennyi elméleti, történeti, szakpolitikai, szabályozási, szociológiai, kulturális járulékos kérdéssel kapcsolatba hozható. A kötet az elméleti megalapozástól a legapróbb, mindennapi problémákig áttekinti a kérdéskört, rávilágítva ezzel a téma komplexitására, továbbá arra, hogy a jelentéktelennek tűnő – akár meglepő – gyakorlati problémák is elmélyült figyelmet érdemelnek, hiszen a kisebbségek kézzelfogható érdekképviselete, hosszú távon pedig e csoportok fennmaradása múlhat a legapróbb részleteken is. A kötet nemcsak a témaválasztás újszerű mivolta és lexikális tartalma miatt értékes, hanem azért is, mert komparativista szemmel olvasva, magas színvonalon tett eleget a posztmodern komparatisztika[23] azon elvárásának, hogy a komparatistának magának kell megválasztani, megalkotni a rendszert, amelyben dolgozni szándékozik, a jogi kultúra megválasztásától az összehasonlítás szempontjainak meghatározásáig. Dobos e komparatisztikát mind a mű egészére vetítve, mind az egyes példálózó esettanulmányokban színvonalasan alkalmazta.

[23] Siems (5. lj.) 162.